

Stagirininova *aitiologija*

Željko Kaluđerović

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet - Odsjek za filozofiju

Rezime

Autor u radu razmatra Aristotelovu *aitiologiju*, uzimajući u obzir prije svega Stagiraninove kapitalne uvide iz *Metafizike* i *Fizike*, ali i iz ostatka *Aristotelis Opere*. Utvrđeno je da je Aristotel, tragajući za niti vodiljom čitavog prethodnog mišljenja, jedinstveni ključ za razumijevanje misaonih dometa vlastitih preteča postulirao u osobenom učenju o uzrocima. Ustvari, doktrina o materijalnom, formalnom, eficientnom i finalnom uzroku predstavlja modus pomoću kojega je Aristotel izvršio problemsku sistematizaciju prethodnika na način prikazan u prvoj knjizi *Metafizike*, i pritom sebe u isti mah razotkrio, makar i uz izvjesne rezerve, kao prvog historičara metafizike, pa i filozofije uopće. Autor zatim obrađuje svaki od četiriju uzroka pojedinačno, dodatno tematizirajući njihove međusobne veze i relacije. Zaključak koji se izvodi jeste da materijalni uzrok ne može biti sveden ni na jedan drugi uzrok, te da on mora biti tretiran relativno zasebno, ali i da, s druge strane, postoji značajna srodnost preostalih triju uzroka. Naime, iako se svi oni mogu izučavati odvojeno, što je postupak koji je bio primijenjen i u ovom radu, i premda se eficientni i finalni uzrok mogu analizirati odvojeno od formalnog uzroka (i od materijalnog), kao vanjski od unutrašnjih uvjeta promjene, konstatira se da su ova tri uzroka gotovo podudarna i da je u Aristotelovim djelima evidentno prepoznavanje formalno-finalnog uzroka impliciranog u eficientnoj kauzalnosti.

Ključne riječi: Aristotel, uzroci, načela, *aitiologija*, materijalan, formalan, eficientan, finalan, teleologija.

TREĆE POGLAVLJE prve knjige *Metafizike* (983a24–32) otvara Aristotelovo izlaganje o uzrocima:¹

Pošto je jasno da treba doći do nauke o prvim | uzrocima /τῶν ἐξ ἀρχῆς αἰτίων/ (jer kažemo da nešto znamo onda kad smatramo da smo spoznali prvi njegov uzrok), a o uzrocima se govori na četiri načina – jednim uzrokom nazivamo bivstvo i suštinu (jer, to-zašto se svodi na poslednju odredbu, a to prvo zašto je uzrok i načelo), drugim tvar | i podmet, trećim ono odakle započinje kretanje, a četvrtim uzrok ovom protivstavljen, to radi-čega, tj. Dobro (jer to je svrha svakog postojanja i kretanja).*

Ἐπεὶ δὲ φανερόν ὅτι τῶν ἐξ ἀρχῆς αἰτίων δεῖ λαβεῖν ἐπιστήμην (τότε γὰρ εἰδέναι φαμέν ἕκαστον, ὅταν τὴν πρώτην αἰτίαν οἰώμεθα γνωρίζειν), τὰ δ' αἰτία λέγεται τετραχῶς, ὧν μίαν μὲν αἰτίαν φαμέν εἶαι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι (ἀνάγεται γὰρ τὸ διὰ τί εἰς τὸν λόγον ἔσχατον, αἴτιον δὲ καὶ ἀρχὴ τὸ διὰ τί πρώτον), ἐτέραν δὲ τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑποκείμενον, τρίτην δὲ ὅθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, τετάρτην δὲ τὴν ἀντικειμένην αἰτίαν ταύτην, τὸ οὐ ἕνεκα καὶ τὰγαθόν· τέλος γὰρ γενέσεως καὶ κινήσεως πάσης τοῦτ' ἐστίν.

Mnogi filozofi pokušali su dokučiti odakle vodi porijeklo Aristotelovo učenje o četirima uzrocima. Jeger (W. Jaeger) kaže da Stagiranin uopće ne iznosi argumente na osnovu kojih izlaže spomenutu klasifikaciju.² Ovaj autor dodaje da teleološka doktrina o uzrocima na kojoj Aristotel

¹Imenica ženskog roda αἰτία, kao i njen pandan u srednjem rodu αἴτιον, imaju najmanje dvije grupe značenja. Osnovno je ono koje referira na “uzrok”, “povod”, “razlog”, “početak”, “izvor”, “osnov”. U drugom smislu riječ je o “krivici” zbog prekršaja nekog reda stvari i “tužbi”, “prigovoru”. Ros (W. D. Ross) kaže da od četiriju Aristotelovih uzroka samo dva, eficientni i finalni, odgovaraju uobičajenom značenju “uzroka” u engleskom jeziku. W. D. Ross, *Aristotel*, London 1966, str. 73.

* Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd, 2007, str. 9, 983a24–32. O Aristotelovu učenju o uzrocima konsultirati i: *Met.* 1013a24–1013b3, *An. Post.* 94a 20–23; *GA* 715a 3–7; *Phys.* 194b23–35; 198a22–24. Šire vidjeti kod Bonica (H. Bonitz) u njegovu *Indexu* (22b12–23a42).

² W. Jaeger, *Aristoteles Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Weidmann, 1985, str. 311.

bazira sopstvenu metafiziku leži u osnovi cijele prve knjige *Metafizike*, te da bi čitava koncepcija ove knjige kolapsirala ako aitiologija *Fizike* ne bi bila u pozadini svakog napisanog reda. Nešto ranije u svojoj knjizi Jeger, istina, nudi odgovor na spomenutu dilemu o porijeklu Aristotelove doktrine. On kaže da je svojevrsna novina to što Aristotel svoje učenje o uzrocima genetički razvija iz historije ranije filozofije. Ros, još jedan veliki autoritet za Aristotela, tvrdi da nije poznato kako je Aristotel dosegao do učenja o uzrocima.³ Ono se prosto zatiče u Aristotelovim spisima kao nešto poznato i samorazumljivo. On je do tog učenja mogao stići, smatra Ros, reflektiranjem čina umjetničkog proizvođenja, kao i praćenjem toka prirodnih procesa. Ako se to desilo na taj način, onda su na Aristotelov rad morala ostaviti traga i razmatranja koja su vršili njegovi prethodnici.

Činjenica je da ni na citiranome mjestu niti bilo gdje drugo u svom bogatom opusu Aristotel ne pokušava deducirati uzroke, čak ne nagovještava ni neke međukorake postupka zasnivanja vlastitog učenja. Naprosto, on uvodi spomenuta četiri uzroka ne podrazumijevajući neke druge. Podsjećanje na dijelove *Druge analitike* vjerovatno će pojasniti zašto je tako. Na jednome mjestu (*An. Post.* 72b18–25) Aristotel napominje da nisu sve znanosti apodiktičke i da postoji i tzv. ne-apodiktička znanost. Mada na dotičnome mjestu Stagiranin ne kazuje ništa pobliže o datoj znanosti, na šta je mislio naslućuje se kada se konsultira poslednji pasus *Druge analitike* (100b5–17). Iz ovog pasusa najprije se saznaje kako nema (ili doslovno “neće biti”) znanosti o načelima, da bi se potom saznalo i kako to ne znači da isti neće biti i shvatljivi, već da će načela biti doseguta duhovnim zrenjem, intuicijom, neposrednim “dodirom” uma. Aristotel će sve to potkrijepiti tvrdnjom kako načelo dokaza nije dokaz, kao što ni znanost nije načelo znanosti. On će, zatim, staviti um, noetičko mišljenje, da bude načelo znanosti, koji time popunjava mjesto ranije neobjašnjene ne-apodiktičke znanosti. U posljednjem dijelu *Druge analitike* Aristotel kaže kako ne samo da je um načelo znanosti, nego je on, što je važnije, i načelo načela, te dodaje, kako se znanost kao cjelina odnosi prema cjelini stvari jednako onako kako se i um odnosi prema načelu.

Načela su aksiomatska, samoizvjesna i nisu predmet silogističkog dokazivanja. Bez takvih osnovnih i nedokazivih istina postojao bi ili

³ W. D. Ross, *Aristotle's Physics*, Oxford, 1998, str. 37.

regres u beskonačnost ili hrđavi krug, a napredovanje u samim znanostima bilo bi nemoguće. Nakon ovoga već je izvjesnije zašto Aristotel ne istražuje, recimo, ideju uzroka⁴ iz koje bi potom *a priori* deducirao njenu podjelu na odgovarajuće vrste.

Normalno je, stoga, što se Aristotel u nastavku A knjige *Metafizike* usmjerio na ispitivanje učenja svojih prethodnika, želeći utvrditi da li se kod njih može pronaći neka druga vrsta uzroka. Ako se ne pronađe nijedna druga, smatrao je Stagiranin, plodnost istraživanja ogledat će se u tome što će se posjedovati veća pouzdanost i povjerenje u rezultate vlastitog rada izloženog najprije u *Fizici*.

Još jedno pitanje bilo je predmet istraživanja potonjih komentatora Aristotelovih djela, a to je da li postoji dublji smisao u redosljedu kojim on navodi svoje uzroke. Na spomenutom mjestu u *Metafizici* (983a24–32) redosljed je sljedeći: formalni, materijalni, eficientni i finalni uzrok. U *Fizici* (194b23–35, 198a22–24) postoji jedna izmjena u nabranju. Na prvo mjesto stavljen je materijalni uzrok, a potom slijede formalni, eficientni i finalni.⁵ Da li je ova razlika puka koincidencija ili u sebi nosi neku skrivenu poruku koju treba odgonetnuti? Da li zaista navođenje formalnog uzroka kao prvog u *Metafizici* smjera da istakne njegovu vodeću ulogu u Aristotelovu razumijevanju metafizike? Da li je ta njegova naglašena uloga još pojačana umetnutom opaskom koja ide neposredno nakon spominjanja “bivstva” i “onoga što bijaše

⁴ Grčku riječ αἴτιον kod Aristotela teško je razlučiti od riječi ἀρχή (imenica ženskog roda ἀρχή najprije označava neki “početak”, ali se može prevesti i kao “kraj, svršetak”. Ona, potom, obilježava “iskon”, “izvor”, “povod” i “uzrok”; u filozofskoj recepciji, zatim, veoma je važno značenje *arche*-a u smislu “načela” i “elementa”. Tu je i govor o nečemu što je “odavnina”, “odvajkada”. *Arche* je, također, i “vođenje”, “zapovjedništvo”, “vlada”, “vlast”). On sam ih vrlo često upotrebljava u paru, “prva načela i uzroci”, pa zato i kaže na jednome mjestu da su “načelo” i “uzrok” jedna priroda (μὲν φύσις) (*Met.* 1003b23), i da ovo dvoje slijede jedno drugo bez obzira na to da li su ili nisu objašnjeni istim pojmom. U Δ knjizi *Metafizike* na samom kraju kazivanja o “načelu” Aristotel još eksplicitnije poručuje da se u isto toliko značenja govori o “uzrocima” koliko je govoreno o “načelima”, zaključujući *Jer svi su uzroci načela* (πάντα γὰρ τὰ αἴτια ἀρχαί) (*Met.* 1013a17).

⁵ Razlika u redosljedu navođenja formalnog i materijalnog uzroka u *Metafizici* i *Fizici* od strane Owensa (J. Owens) okarakterizirana je kao, vjerovatno, hotimična, ne bi li se i na taj način istaklo dominantno mjesto koje formalni uzrok zauzima u Aristotelovoj prvoj filozofiji. J. Owens, *The Doctrine of Being in the Aristotelian “Metaphysics”*, Toronto, 1951, str. 91.

biti”? Da li je, s druge strane, redoslijed u *Fizici* takav zbog toga što je prilikom klasificiranja znanosti fizici pripala uloga discipline koja se, iako teorijska, bavi onim što je pokretno i neodvojivo od tvari, pa tu činjenicu treba istaći i prilikom nabiranja uzroka? Ili jednostavno zato što će se onaj drugi, formalni, uzrok izučavati negdje drugo podrobnije, pa mu drugo mjesto u *Fizici* sasvim i pristaje?

Mišljenje autora ovog rada jeste da je premalo objašnjenja i uputa na osnovu kojih bi se, makar i implicitno, zaključilo da ima nečeg sudbonosnog u ovom Aristotelovom okretanju redoslijeda formalnog i materijalnog uzroka na navedenim mjestima u *Metafizici* i *Fizici*. Da slijed uzroka ne predstavlja nikakav misteriozni ključ za neko novo čitanje problema kauzalnosti bit će pokazano navođenjem nekih mjesta iz Aristotelovih spisa koji obrađuju spomenutu problematiku. U *Met.* 1013a24–1013b3 redoslijed izgleda ovako: materijalni, formalni, eficientni i finalni uzrok, a u *Met.* 1044a33–1044b1 on je sljedeći: materijalni, eficientni, formalni i finalni. I u *Fizici* postoji mjesto gdje je redoslijed “neočekivan”, naravno za one koji vjeruju u viši smisao ređanja uzroka. To je pasus 198a16–21, a uzroci su navedeni ovim redom: formalni, eficientni, finalni i materijalni. U spisu *Usnulo i budno stanje* (Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως) 455b14–16, redoslijed uzroka jeste: finalni, eficientni, materijalni i formalni uzrok. Za kraj ovog nabiranja evo kako redoslijed uzroka izgleda u djelu *O rađanju životinja* (Περὶ ζῴων γενέσεως) 715a4–7. Prvo je naveden finalni, za njim formalni, a potom materijalni i na kraju eficientni uzrok. Na osnovu ovih navođenja iz Aristotelovih spisa može se lahko uočiti da ne postoji nikakva zakonitost u ređanju nijednog od uzroka, te da se na osnovu redoslijeda uzroka ne mogu povlačiti nikakve dalje implikacije o većoj ili manjoj važnosti pojedinih uzroka u cjelini Aristotelova filozofskog stvaralaštva.

Osim podjele na spomenute četiri vrste (εἶδη) uzroka,⁶ Aristotel u *Metafizici* i *Fizici* uvodi i njihovu dodatnu diferencijaciju, govoreći da se uzroci mogu razlikovati i u načinu (τρόπος), pri čemu se u svakom od ovih razlikuju po dva smisla (*Met.* 1013b28–1014a25; *Phys.* 195a27–195b21). Sumarno prikazana ova dva mjesta izgledala bi ovako: Postoji šest

⁶ Za koje Lojd (G. E. R. Lloyd) kaže da su uvijek razlučivi u logičkom smislu, ali ne i u stvarnosti. On piše da je tvar često kontrastirana s ostalim trima uzrocima uzeta u cjelini. G. E. R. Lloyd, *Aristotel: the Growth & Structure of his Thought*, Cambridge, 1977, str. 60.

načina uzroka: 1) pojedinačni uzrok, 2) rodni, 3) pridolazeći, 4) rodno-pridolazeći, 5) spoj pojedinačnog i pridolazećeg, i 6) spoj rodnog i rodno-pridolazećeg. Pored toga, uzroci mogu biti prikazani “svojstveno” (οικείως) i “prema pridolazećem” (κατὰ συμβεβηκός). Konačno, svaki od šest navedenih načina može biti razmatran u dvama smislovima, bilo kao “udejstven” (ἐνεργούντα), bilo kao “moguć” (δυνάμενα).

I na ovome mjestu pokazuje se koliko se obazrivo moraju razmatrati ključni Aristotelovi pojmovi, kao što je pojam “uzroka”.⁷ Ne smije se povoditi za pukom istovjetnošću jezičkog izraza i pritom prenebregnuti višeznačnost grčkog αἴτιον. Sam Stagiranin eksplicitno kaže da je “uzrok” pojam koji se mnogostruko iskazuje (πολλαχῶς λεγομένων). Zato jeste, između ostalog, i predmet istraživanja u Δ knjizi *Metafizike*, koja razmatra mnogoznačno iskazane tj. jednakoimene stvari. U devetom poglavlju 1. knjige *Metafizike* Aristotel, štaviše, zaključuje da je opća pogreška njegovih prethodnika bila upravo u tome što su htjeli istražiti elemente bića, ne razlikujući pritom osnovna značenja odgovarajućih filozofskih pojmova. Ovo ne znači da Stagiranin težište filozofskog istraživanja s ontologije prebacuje na semantiku, kako bi se moglo, eventualno, zaključiti. Sve vrijeme mora se imati na umu da iza ove jezičke višeznačnosti i podjela leži jedinstvo pojma i stvari, pri čemu je “sama stvar” i dalje u prvom planu.

* * *

Aristotel je, kao i ostali grčki filozofi, do nekih svojih filozofskih pojmova došao na najprirodniji mogući način, iz prethodno date upotrebe riječi. Tako je i imenica ženskog roda ὄλη od prvobitnog značenja “drvo”, “šuma”, “šumska građa” dodatnom tematizacijom, uzimajući u obzir i viđenja presokratovaca, postala kod Stagiranina pojam “tvar”.⁸ Tvar je za njega nešto što po sebi nije ni neko određeno biće, ni nekakav kvantitet, niti ijedna druga od kategorija koje određuju biće. Dok se tvar ne pririče ničemu, bivstvo se pririče stvari a ostale kategorije pririču se bivstvu. Tvar, tek kao građa, materijal, postaje neko određeno biće, neko

⁷ Aristotel je bio prvi koji je posvetio posebnu pažnju samom pojmu uzroka, premda kod njega nema formalne definicije uzroka uopće. Umjesto toga, kao što je navedeno, pokazano je da pojam uzroka može imati četiri vrste, šest načina, dva pripisivanja i dva smisla.

⁸ Uobičajeni grčki termini koji se upotrebljavaju za obilježavanje materijalnog uzroka jesu: ἡ ὄλη, ἡ ὄλη καὶ τὸ ὑποκείμενον, ἐξ οὗ γίγνεται, τὸ ὕλικόν αἴτιον.

određeno bivstvo. Kao takva, tvar je kod Aristotela najčešće tretirana kao pasivni materijal kojem je neophodan nekakav spoljašnji, pokretački uzrok, koji će je potom oblikovati ili kao sredstvo upotrebljavati. U *Met.* 1070a1–2 Aristotel piše:

Ono usljed čega /se mijenja/ jest to prvo pokretačko; <u>ono što /se mijenja/ je tvar</u> , a to u-šta je oblik.*	ὄφ' οὗ μὲν, τοῦ πρώτου κινούντος· ὃ δὲ, ἢ ὕλη· εἰς ὃ δὲ, τὸ εἶδος.
---	--

Tvar se može odrediti kao nosilac promjene i kao uvjet promjene, bez obzira da li se shvata u apsolutnom smislu kao “prva tvar” ili u relativnom smislu kao nekakav materijal koji se transformira iz manje savršenog oblika u savršeniji oblik. U drugom slučaju riječ je o tzv. “drugoj tvari”. Tvar u relativnom smislu, odnosno “druga tvar”, često se može razmatrati dvojako: isklesani kamen, npr., udjelovljen je u odnosu na prirodni kamen – naravno u pogledu mogućnosti ovog drugog da bude istesan. Istovremeno, on je u mogućnosti spram zida u koji treba biti ugrađen, odnosno s obzirom na ulogu koju će imati u zidu koji tek treba biti sagrađen. I u jednom i u drugom smislu tvar se uzima kao nešto što je nenastalo i neuništivo.

Postavljanje prve tvari uklapa se u logički zahtjev Aristotelova mišljenja da je “nužno negdje stati”, što znači da nema beskonačne serije ontičkog uzmicanja tipa: B je potencijalno A, C je potencijalno B i tako *ad infinitum*. Na kraju niza (ili još bolje, na početku) mora postojati čista mogućnost koja je tvar.⁹ Prva tvar ne postoji nikada baš kao takva, već uvijek spojena s oblikom koji je formalan ili karakterizirajući činilac. U smislu u kojem prva tvar ne može postojati po sebi, odvojeno od svakog oblika, ona je samo logički razlučiva od oblika. U smislu u kojem je ona stvaran element u nekom tvarnom predmetu i krajnji temelj stvarnih promjena koje ovaj trpi, ona je i zbiljski razlučiva od oblika.

Tvar je za Stagiranina i “uzrok uzgrednog” (αἰτία... συμβεβηκότος), jer ona može biti “i drugačija”. S tvari zaista ono uzgredno ulazi u svijet, što

⁹ Na prvu tvar Aristotel misli u *Met.* 1044a15–17; *Meteor.* 390a4–5. Vjerovatno najbolji prikaz prve tvari dat je u djelu *O postajanju i propadanju* 329a24–329b1.

* Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd, 2007, str. 420, 1070a1–2. Potcrtao: Ž. K.

sve omogućava greške u prirodi pa i produkciju nakaza. Shodno tome, Aristotel je u tvari vidio i načelo individualizacije. Budući da je oblik specifično isti kod svih članova jedne vrste, specifična priroda ili bit čovjeka ista je kod Sokrata i kod Kalije, onda uposebljavajuće načelo mora biti tvar, jer su Sokrat i Kalija, premda isti po ljudskom obliku ili prirodi, različiti s obzirom na različitu tvar koja je uobličena u njima.

Na različitim mjestima u Stagiraninovim spisima govori se o raznim aspektima razmatranja tvari, a jedna od njenih najpotpunijih definicija data je u *Fizici* 192a31–32:

Jer tvar je taj prvobitni podmet svega pojedinačnog iz koga kao upostojećeg i uprisutnog /ένυπάρχοντος/ neprilučeno nešto postaje.*

λέγω γὰρ ὕλην τὸ πρῶτον ὑποκείμενον ἐκάστω, ἐξ οὗ γίνεται τι ἐνυπάρχοντος μὴ κατὰ συμβεβηχός.

U često korištenom primjeru bronzane kugle, Aristotel kaže da je bronza tvar a kugla oblik utisnut na nju. U *Metafizici* on će još dodati da je bronza ne samo tvar nego i uzrok. Formulacija kojom se Aristotel koristi u *Met.* 983b9 i dalje je, kao što inače čini, veoma brižljivo odabrana. Bivstvo je opisano kao nešto što samo ostaje trajno, dok se mijenja u svojstvima (πάθος).¹⁰ Striktno govoreći, Stagiranin ne kaže da se mijenjaju svojstva, već da se bivstvo mijenja posredstvom njih, ostajući pritom samo nepromijenjeno. Ista priroda očuvana je čak i dok trpi preinačenja. Ili, iz nje “sve ostalo postaje dok se ona održava”. Trajnost ili stalnost u svojoj sopstvenoj prirodi, dok se podvrgava promjenama, karakteristika je bivstva koja se naglašava u ovom citatu iz *Metafizike*.¹¹ Bivstvo je, ustvari, u *Met.* 983b6–18 razumljeno kao ono podležeće (ὑποκείμενον) svekolikih promjena.¹²

* Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd, 2006, str. 37, 192a31–32.

¹⁰ Samo četvorostruko određenje *pathosa* nalazi se u Δ knjizi *Metafizike*, u paragrafu 1022b15–21.

¹¹ Spekulativno rečeno, radi se o tome da ono što stupa u razliku sa sobom izvorno ostaje jednako sebi.

¹² Bivstvo je zasigurno u jednom važnom smislu podležeće a tvar je vjerovatno osnovni vid podležećeg. O tome Aristotel piše u 3. glavi VII knjige, kao i u 1. glavi VIII knjige *Metafizike*.

* * *

Posljednje poglavlje Z knjige *Metafizike* pokušava odgovoriti na pitanje: “Šta valja tvrditi o tome kakvo je bivstvo uopće.”¹³ Bivstvo se u ovom “novom početku” misli na “stari način” tj. kao načelo i uzrok. Tražiti uzrok, smatra Aristotel, nije istraživati zašto je neka stvar ona sama, nego zašto nešto pridolazi nečemu drugom. Govoreći da treba istraživati zašto tvar “jeste nešto”, Stagiranin se u *Met.* 1041b5–9 pita:

Naprimjer, zašto je ovo kuća? Zato što prisustvuje ono što je bit kuće. Ili, “čovjek je to i to”, ili “tijelo je to zato što ima ovo”. Dakle, traži se uzrok stvari usled koga ona jest nešto, a taj /uzrok/ je bivstvo.*

ὄν οἰκία ταδί διὰ τί; ὅτι ὑπάρχει ταδί, ὃ ἦν οἰκία εἶναι. καὶ ἄνθρωπος ὁδί, ἢ τὸ σῶμα τοῦτο τοδί ἔχον. ὥστε τὸ αἴτιον ζητεῖται τῆς ὕλης τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ εἶδος ᾧ τί ἐστὶν τοῦτο δ' ἡ οὐσία.

Pitanja su šta je kuća tj. zašto ova tvar - cigle i kamenje - pridolazi obliku kuće? Ili, šta je čovjek tj. zašto pridolazi neka tvar, kao tijelo, onome biti-čovjek? Ova pitanja smjeraju ka materijalnom uzroku koji je pripadan formalnom uzroku. Formalni uzrok, bivstvo, ovde se imenuje kao “ono što bijaše biti”.¹⁴

¹³ *Met.* 1041a6. O ovoj temi Aristotel raspravlja i u B knjizi *Metafizike*. Formalni uzrok, o kojem je ovdje riječ, u grčkom jeziku najčešće se detektira pomoću sljedećih riječi i kovanica: τὸ εἶδος, τί ἐστὶ, τὸ τί ἦν εἶναι, ἡ οὐσία καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, ὁ λόγος ὁ τοῦ τί ἦν εἶναι, εἶδος καὶ λόγος, ὁ λόγος.

* Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd, 2007, str. 277, 1041b5–9. Potcrtao: Ž. K.

¹⁴ *Met.* 1041b6 (i *Met.* 1041a28). Aristotel u *Met.* 1041b8 formalni uzrok zove oblik (εἶδος), mada se kod njega “ono što bijaše biti” (τὸ τί ἦν εἶναι) i “oblik”, iako srodni pojmovi, mogu razlikovati. Žunjićevo objašnjenje glasi: “Bivstvenost (“ono što bijaše biti”, prim. Ž. K.) je po svom statusu noetički aspekt onoga što oblik izražava na eidetskom planu, samo što se bivstvenost još neposrednije tiče “šastvenog” sadržaja bivstva”. S. Žunjić, *Aristotel i henologija*, Prosveta, Beograd, 1988, str. 385. Stagiranin je smatrao da kao što nije bilo dovoljno odrediti bivstvo (οὐσία) (samo) kao ono podležeće, tako se i “ono što bijaše biti” poklapa s bivstvom samo u nekim slučajevima, i to riječju kod najviših pojmova i samoopstojećih stvari koje nisu podređene drugim bivstvima. “Pretendenata” na status bivstva, uostalom, navodi Aristotel u *Met.* 1028b33–36, ima ukupno četiri. Osim navedenih – “podležec” (ὑποκείμενον) i “onog što bijaše biti” (τὸ τί ἦν εἶναι), to su još “općost” (καθόλου) i “rod” (γένος).

Stagirinin “ono što bijaše biti” određuje na sljedeći način (*Met.*1029b12-14):

Recimo o tome najpre ponešto na dijalektički način /λογικῶς/: suština pojedinačnog je ono što se po sebi pridaje /ὃ λέγεται καθ' αὐτό/*	καὶ πρῶτον εἴπωμεν ἓνια περὶ αὐτοῦ λογικῶς, ὅτι ἔστι τὸ τί ἦν εἶναι ἕκαστον ὃ λέγεται καθ' αὐτό.
---	--

“Ono što bijaše biti” govori šta je neka stvar po sebi, ali ono, osim toga, to iskazuje pre i nezavisno od onog što toj stvari slučajno prido-lazi. Čovjek može biti ono što jeste po svojoj prirodi a da pri tom ne bude “muzikalan”. Njegovo “ono što bijaše biti” je nezavisno od svih tako dodatih karakteristika. To je ono što on ne može izgubiti a da ne prestane da bude on sam. Drugačije rečeno, “biti muzikalan” nije suštinsko određenje čoveka i nije identično sa pojmom čovjeka, to jest sa onim “biti čovek”.

Ovo istraživanje u Z knjizi vjerovatno se oslanja na stavove iz 18. glave Δ knjige *Metafizike*, u kojoj se analiziraju pojmovi “po čemu” (τὸ καθ' ὃ) i “po sebi” (τὸ καθ' αὐτό). Stagirinin na jednom mjestu u Δ knjizi (*Met.*1022a19-20) kaže za ono “po čemu” da se, generalno gledano, može razmatrati u isto toliko značenja u koliko se može razmatrati i pojam uzroka. Iako se i jedan i drugi pojam mogu iskazati mnogostrukom, prvo značenje onoga “po čemu”, koje se navodi, jeste “oblik i bivstvo” (τὸ εἶδος καὶ ἡ οὐσία, *Met.* 1022a14–15), a onoga “po sebi” jeste “ono što bijaše biti” (τὸ τί ἦν εἶναι, *Met.* 1022a26). U obama slučajevima riječ je o formalnom uzroku kao prvom određenju ovih pojmova.

I na drugim mjestima u Aristotelovu korpusu govori se o njegovu viđenju formalnog uzroka. U *Met.* 996b20 on poručuje da se misli kako se zna neka stvar onda kada se zna njeno štastvo (τί ἐστι, to jest “šta jeste”). Formalni uzrok omogućava i da se sazna šta svaka pojedina stvar jeste, ne ostajući pritom kod njene pojedinačnosti. Oblik je vječan i nepropadljiv uzrok bivstvovanja pojedinačnih pripadnika neke vrste i njemu pripada ontološki primat, kako u odnosu na tvar (ὄλη), tako i u odnosu na konkretni spoj (σύνολον). Po onome što on jeste, oblik se

* Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd, 2007, str. 246–247, 1029b12–14.

poklapa s općošću, ali se njegova manifestacija događa u onom čulnom. Za Aristotela oblik nije izvan stvari, kao što je to za Platona ideja, već u stvarima i on može biti samo pojmom odvojiv (λόγω χωριστόν).

Znanstveno spoznavanje utemeljeno je na εἶδος-u¹⁵ (obliku), koji je nužan i nepromjenjiv element u pojedinačnim stvarima. Uzrok (formalni) koji čini da stvari budu ono što jesu a ne nešto drugo, istovremeno je i uzrok ograničenosti i određenosti. Ako se zna da je za Aristotela materijalni uzrok načelo razlike i neodređenosti, odmah se uočava da opreka, s jedne strane, između ograničenog i određenog i, s druge strane, neograničenog i neodređenog, označava i razliku između formalnog i materijalnog uzroka.¹⁶

Možda najvažnija stvar koju treba zabilježiti kada je oblik u pitanju jeste njegova veza i bliskost s pojmom udejstvenost (ἐνέργεια), veza koja će potom kulminirati, u nešto širem kontekstu, kao odnos formalnog i finalnog uzroka. Aristotel direktno kaže da je tvar mogućnost (δύναμις) a oblik usvrhovljenost (ἐντελέχεια) (*De an.* 412a9–10), naglašavajući još jednom paralelizam koji postoji između parova tvar-oblik i mogućnost-udejstvenost (usvrhovljenost). Kada govori o stvari i obliku kao oprekama, Aristotel se koristi riječju ἕξις ne bi li razlikovao neuređenu (“hrpu”, σωρός) od oblikovane stvari. Kada je neka kuća dovršena, on će reći da je ona dostigla “ustaljenost” (*hexis*) prema kojoj se kretala, što se razlikuje od gomile cigala, tj. od onoga s čim je graditelj počeo. Gomila cigala predstavlja, ustvari, kuću u mogućnosti. Strogo govoreći, ni dovršena u građevinskom smislu, kuća ne predstavlja najviši stadij koji kuća može dosegnuti. Kuća nije u potpunosti ispunila svoj oblik sve dok nije ostvarila svoj finalni uzrok, a finalni uzrok ostvarit će bivajući sklonište za stvari i ljude i tek na taj način kuća će realizirati sopstvenu udejstvenost.¹⁷

*

¹⁵ Između srodnih pojmova εἶδος i μορφή mogu se uspostaviti suptilne razlike. Dok prvi pojam (εἶδος) upućuje na odgovarajuću inteligibilnu strukturu, dotle drugi (μορφή) ukazuje više na čulni aspekt (ob)lika.

¹⁶ Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd, 2007, str. 396, 1063a 27–28. Da je pod kvalitetom mišljen oblik a pod kvantitetom tvar može se utvrditi iz *Met.* 989b 18–19, 1010a 22–25, 1037a27; *Phys.* 209b9, 210a 7–8.

¹⁷ Aristotel u *Met.* 1043a20, 1043a30–31, 1043b1–2 izjednačava εἶδος i ἐνέργεια, govoreći o njima u paru “oblik i udejstvenost”. Preciznije, u *Met.* 1043a30–31 koristi se riječ μορφή u paru s ἐνέργεια.

U *Met.* 984a19–27 Aristotel, obrazlažući zašto ne može postojati samo uzrok tvarne vrste, postavlja pitanje:

Naime, ako u potpunosti | svako postajanje ili propadanje jest iz nečega jednog ili iz više toga, zašto se to događa, tj. šta je uzrok tome? Podmet sigurno ne prouzročuje vlastitu promjenu. Mislim na primer na to da ni drvo a ni bronza nisu uzrok vlastite promene, i da drvo ne stvara postelju a bronza | statuu već je nešto drugo uzrok te promjene. Tražiti to znači tražiti neko drugo načelo, kako bismo mi to rekli, to odakle kretanje započinje.*

εἰ γὰρ ὅτι μάλιστα πᾶσα φθορὰ καὶ γένεσις ἔκ τινος ἑνὸς ἢ καὶ πλειόνων ἐστίν, διὰ τί τοῦτο συμβαίνει καὶ τί τὸ αἴτιον; οὐ γὰρ δὴ τό γε ὑποκείμενον αὐτὸ ποιεῖ μεταβάλλειν ἑαυτό· λέγω δ' ὅσον οὔτε τὸ ξύλον οὔτε ὁ χαλκὸς αἴτιος τοῦ μεταβάλλειν ἑκάτερον αὐτῶν, οὐδὲ ποιεῖ τὸ μὲν ξύλον κλίνην ὁ δὲ χαλκὸς ἀνδριάντα, ἀλλ' ἕτερόν τι τῆς μεταβολῆς αἴτιον. τὸ δὲ τοῦτο ζητεῖν ἐστὶ τὸ τὴν ἑτέραν ἀρχὴν ζητεῖν, ὡς ἂν ἡμεῖς φαίημεν, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως.

U navedenom pasusu implicitno se podrazumijeva Aristotelovo priznavanje postojanja promjene i kretanja. On čak smatra da govoriti kako sve stvari uvijek miruju i nuditi izvjesne argumente za ovakvo stanovište, zapostavivši pritom čulno opažanje, jeste “neka slaboumnost” (*Phys.* 253a33–34) (aluzija je usmjerena na elejce), te dodaje da bi takva tvrdnja bila kako protiv “fizičara” tako i protiv svake znanosti, pa čak i protiv svih mnijenja. Nakon Parmenida nije se više moglo, kao što su to činili njegovi prethodnici, kretanje prihvatiti kao samorazumljiva kategorija pa je i sam Stagiranin tragao za njegovim uzrocima i načelima.

Na početku 7. glave Z knjige *Metafizike*, govoreći uopćeno o uzrocima nastajanja svega, Aristotel osim materijalnog, i ovaj put formalnog, spominje još i eficientni uzrok¹⁸ (*Met.* 1032a13–14):

* Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd, 2007, str. 13, 984a19–27. Potcrtao: Ž. K.

¹⁸ Sljedeće riječi obilježavaju tzv. tvorni uzrok: τὸ κινεῖν, τὸ κινήσαν, τί πρῶτον ἐκίνησε, ὅθεν ἡ κίνησις, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, τῆς μεταβολῆς, τὸ ὑφ' οὗ.

No, sve što postaje postaje usljed nečega, iz nečega i postaje nešto.*	πάντα δὲ τὰ γιγνόμενα ὑπὸ τέ τινος γίγνεται καὶ ἔκ τινος καὶ τί.
--	--

Osim izučavanja propadljivih stvari koje nastaju po prirodi, po umijeću i bez povoda, Aristotel govori o istraživanju nepropadljivih stvari koje su pokrenute, i o onim stvarima koje su vječne i koje, nemajući u sebi kretanja, pa ni načela kretanja, same, ipak, pokreću. Ako se zbog intencije ovog rada odustane od detaljnije analize astronomskog istraživanja, može se konstatirati da je niz nastajanja i propadanja, mada je Helenima bilo potpuno nepoznato apsolutno nastajanje u smislu stvaranja iz ničega, kao i apsolutno propadanje u smislu prelaženja nekog bića u ništa, zahtijevao nešto što će biti na početku svega i činiti sveobuhvatno načelo, nešto što će imati moć da svemu drugom da impuls kretanja a da samo istovremeno ostane nepokretno. To je nešto Aristotelov nepokretni pokretač.

Među potonjim komentatorima Stagiraninovih spisa postojale su značajne nesuglasice oko toga da li je njegov bog bio samo finalni uzrok, ili je bio i eficientni uzrok promjene. Čini se da nema mnogo dvoumljenja oko odgovora na spomenutu dilemu, s obzirom na činjenicu da je termin eficientni uzrok, tj. *causa efficiens*, prijevod koji su formulirali sholastički komentatori za Aristotelov izraz ἀρχὴ τῆς κινήσεως (doslovno “načelo kretanja”), što je njegov bog i bio. Istina je i da opozicija οὐ ἕνεκα (“zbog čega”) i ἀρχὴ κινήσεως nije najsretnije odabrana, jer je οὐ ἕνεκα jedna vrsta ἀρχὴ κινήσεως-a. Uzrok kretanja može biti trostruk: 1. cilj (svrha) ka kojem se teži; 2. nešto što djeluje ili a) kao fizikalna sila, ili b) kao mentalna snaga, tj. činom volje. Iz svega dosad rečenog jasno je da kod Stagiranina ne može biti govora o božijoj uzročnosti posljednjih dvaju tipova.

To što Aristotel opisuje boga kao nešto što ima neograničenu moć (δύναμιν ἄπειρον, *Phys.* 267b22–23; *Met.* 1073a7–8), ne znači da on o njemu misli kao o eficientnom uzroku koji svojom voljom čini sve što hoće (vid. 2b). Pokazat će se na drugome mjestu da Stagiraninov bog pokreće jedino kao ono što je žuđeno i voljeno (*Met.* 1072a26–27, 1072b3–4).

* Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd, 2007, str. 253, 1032a13–14.

Aristotelov bog izvjesno je bio eficientni uzrok. On je, preciznije rečeno, bio eficientni uzrok samo bivajući finalni uzrok, i nikako drugačije.

* * *

Finalni uzrok¹⁹ Aristotel imenuje kao ono “zbog čega” i dobro (τὸ οὐ ἔνεκα καὶ τὰγαθόν), čemu se još dodaje da je on svrha svega nastajanja i kretanja. Osim toga, evidentno je da kod Aristotela nema mnogo kolebanja ni kad je u pitanju definiranje ontološkog ranga ovog uzroka. On će jasno reći da ono “zbog čega” treba biti najbolje i svrha svim ostalim stvarima.

Mjesto iz *Fizike* 194b32–35 karakteristično je pošto dobro reprezentira način na koji Aristotel određuje vlastiti finalni uzrok:

<p>Zatim, kao svrha: to je ono radi-čega. U tom smislu zdravlje je uzrok šetanja. Zašto neko šeta? Velimo "zato da bi bio zdrav", i kad tako kažemo, vjerujemo da da smo naveli uzrok.*</p>	<p>ἔτι ὡς τὸ τέλος· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ οὐ ἔνεκα, οἷον τοῦ περιπατεῖν ἢ ὑγίαια· διὰ τί γὰρ περιπατεῖ; φαμέν ἵνα ὑγιάινῃ, καὶ εἰπόντες οὕτως οἰόμεθα ἀποδεδωκέναι τὸ αἴτιον.</p>
---	--

U Stagiraninovim spisima ne pojavljuju se samo pojedinačni slučajevi u kojima se potvrđuje prisustvo *causa finalisa*, već se u njima govori i da svako zbivanje, događanje ili promjena, i to ne samo vezano za čoveka već uopće, ima svoj cilj. Relativno često pojavljuje se i konstatacija da priroda ne čini ništa nasumice ili bez svrhe, ali i obrnuta tvrdnja, da svi

¹⁹ Finalni uzrok u Aristotelovoj recepciji uglavnom ima sljedeće oznake: τὸ τέλος, τίνος ἔνεκα, τὸ οὐ ἔνεκα, τὸ οὐ ἔνεκα καὶ τὰγαθόν. Kao ni prilikom govora o ostalim trima uzrocima, ni ovom prilikom ne mogu se analizirati sva mjesta gdje se ozbiljnije spominje finalni uzrok. Neka od njih jesu: *An. Post.* 95a6–9; *Phys.* 194a28–32 (sa 199a8–9, 199b15–17; *PA*639b27–30, 641b24–25); *Phys.* 196b21–22; 199a17–20; *De An.* 415b1–2 (sa 415b20–21; *Phys.* 194a35–36; *Met.* 1072b2–3; *EE*1249b15); *Met.* 994b9–10; *Met.* 1022a4; 1022a6–8; *Protr.* fr. 11. Među značajnijim u Aristotelovom korpusu jesu: *Met.* 983a31–32, kao i *Met.* A7; *Phys.* II8 i *PA* I 1.

* Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd, 2006, str. 57, 194b32–35. Potcrtao: Ž. K. U navedenom citatu Aristotel ukazuje na status onoga “zbog čega” kao vrste uzroka. Preciznije rečeno, on obrazlaže uključivanje svrhe (τὸ τέλος) na listu uzroka, po principu, ono “zbog čega” jeste uzrok, svrha je ono “zbog čega”, dakle, svrha je uzrok.

njeni procesi streme ka nekom cilju.²⁰

Osmo poglavlje druge knjige *Fizike* čitavo je posvećeno odbrani teleologičnosti prirodnih procesa. Aristotel, počevši najprije od svojih oponentata, kaže da se objašnjavanje prirodnih pojava obavlja uz pomoć onoga što oni zovu nužni uzroci. Toplo, hladno i slične stvari ostaju to što jesu po nužnosti svoje prirode. Oni kažu da i kiša pada po nužnosti, a ne da bi npr. žito raslo. I sve ostale stvari, po Stagiraninovima oponentima, dešavaju se zbog slučajnosti. Najbolju ilustraciju ovakve teorije nudi prva poznata teorija descendencije koja se može detektirati u sačuvanim fragmentima Empedokla (DK 31B57-62).²¹

Za Aristotela ono što se dešava u prirodi tj. po prirodi jeste nešto postojano, jer ono što se zbiva uvijek ili najčešće ne može biti rezultat nečeg uzgrednog (συμβεβηκός). Ne može biti ni puka slučajnost da kiša u Grčkoj često pada zimi, a da je u julu mjesecu vrijeme veoma lijepo i bez padavina. Jednako tako, funkcija koju u vilici vrše sjekutići i kutnjaci ne može biti proizvod stjecaja okolnosti. Pošto je, smatra Stagiranin, jedini mogući izbor između događaja koji se dešavaju slučajno i onih koji se dešavaju “zbog čega”, prirodni procesi moraju biti svrhoviti.²²

Aristotel u *Phys.* 199a8 i d. povlači analogiju između djelovanja po prirodi i ljudskog djelovanja, kazujući da i jedno i drugo djelovanje napreduju progresivno ka nekom poretku i savršenstvu.²³ Drugačije rečeno, i umijeće i priroda na sličan način izlažu podređenost sredstava ciljevima, a na pojavi uređenog napredovanja utemeljuje se obrazlože-

²⁰ Npr. u: *Cael.* 290a31, 291b13–14; *De An.* 415b16–17, 432b21–22; *PA*641b12, 658a8–9, 661b23–24; *GA*741b4–5, 744a36–37; *Pol.* 1253a9.

²¹ U *Phys.* II.8. ekspliciraju se dva temeljna viđenja prirode. Po jednom se priroda razumijeva kao proces nužnosti (*causa efficiens*), gdje slijedu uzroka i posljedica tj. događanja u prirodi pripada mehanička nužnost, čiji je ovdje reprezent Empedokle. Drugo viđenje prirodi shvata kao proces svrhovitosti (*causa finalis*), kojim Aristotel brani vlastito stanovište. Stagiraninova teleologija, čija je glavna karakteristika njeno određenje kao unutrašnje svrhovitosti, po Hegelu (G. W. F. Hegel), superiornija je od pojma moderne teleologije, koja je imala pred sobom samo konačnu tzv. vanjsku svrhovitost. G. V. F. Hegel, *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, V. Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 182.

²² Da je svrha prisutna u onome što je po prirodi, vidi se i iz *Met.* 1050a4–6, gdje piše da stvari koje su nastankom kasnije, oblikom, a oblik je svrha, i bivstvom su ranije, kao što je to odrastao čovjek prema dječaku. Slično piše u: *PA*646a25–28, 646a35–646b2.

²³ U *PA*639b19–21 Stagiranin komparira ovo dvoje, pa govori da se svrha (τὸ οὐ ἐνεκα) može jasnije očitovati u djelima prirode nego u onima koja nastaju po umijeću.

nje za prisustvo svrhe kako u ljudskim tvorevinama tako i u prirodi. Kada bi kuća mogla nastajati po prirodi, ona bi onda nastajala u istim onim etapama i na isti način kao što se dešava prilikom nastajanja po umijeću. Važi i obrnuto. Kada bi stvari koje nastaju po prirodi mogle nastajati i po umijeću, one bi nastajale jednako onako kao što su nastajale po prirodi. Zaključak koji Aristotel izvodi jeste da ako su stvari koje su prema umijeću svrhovite, a one to jesu, onda su i svrhovite stvari koje su po prirodi.

Iako je danas sasvim moguće da se zamisli ideja uređenog napredovanja bez pretpostavljanja aktualnog postojanja najvišeg stupnja ka kojem je napredak usmjeren, u Stagiraninovoj koncepciji to nije bilo moguće. Nije bilo moguće govoriti o napredovanju, ukoliko to nije bilo napredovanje ka nečemu što već postoji. *Telos* ili svrha, za Aristotela, nije nikakav teško dostižni ideal koji eventualno treba dosegnuti u nekoj dalekoj budućnosti, već je on(a) kao udejstvenost nešto što (od)uvijek jeste, nešto što jeste i kao uzrok onoga što treba nastati.

Sve ovo ne znači da Aristotel u potpunosti odbacuje pojam nužnosti (ἀνάγκη). Ovaj pojam zbog svojevrsnog dvostrukog statusa prirode nešto je bez čega se ne može. Priroda je, kako to Aristotel izlaže u spisu *O dijelovima životinja* (641a25–27), nešto što se razmatra na dva načina i što jeste dvostruko: jednom je to priroda kao tvar a drugi put priroda kao bivstvo.²⁴

Jasno je i da Aristotel eksplicitno identificira tvar i nužnost, a već je rečeno da to isto čini i kad je riječ o obliku i svrhi.²⁵

Za samog Aristotela nema dileme kada treba odlučiti koji je princip viši. Ilustrirajući to na primjeru kreveta, on kaže da je priroda prema obliku važnija od tvarne prirode. Ili kako sam piše u *Phys.* 200a32–34:

²⁴ U datom kontekstu bivstvo se treba razumjeti kao oblik. U nastavku istog teksta (PA641a27) kaže se da je priroda kao bivstvo također i priroda kao eficientni uzrok i kao svrha.

²⁵ U PA642a1–3 Aristotel kaže da postoje sljedeća dva uzroka: onaj iz nužnosti i onaj “zbog čega” jeste nešto, dodajući da mnoge stvari nastaju zbog nužnosti.

Fizičar treba da govori o oba uzroka, ali više o onom radi-čega. Jer to je uzrok stvari, a ona nije uzrok svrhe.*

καὶ ἄμφω μὲν τῷ φυσικῷ λεκτέαι αἰ αἰτίαι, μᾶλλον δὲ ἢ τινὸς ἕνεκα· αἴτιον γὰρ τοῦτο τῆς ὕλης, ἀλλ' οὐχ αὕτη τοῦ τέλους·

Teleologičnost se kod Stagiranina ne ograničava ni samo na prirodu, ni na, još pridodato, područje umijeća, već ona prožima cjelinu univerzuma, o čemu dobro svjedoči i završna rečenica četvrte glave prve knjige djela *O nebu* (271a33), u kojoj se kaže da Bog i priroda ne stvaraju ništa uzalud.

Aristotelov bog, spomenuto je već, pokreće sve stvari na taj način što mu one teže voleći ga. Rečeno je, također, i da tu nije riječ o klasičnom eficientnom uzrokovanju u smislu stvaranja nečega, već da je riječ o nekoj vrsti privlačenja kroz čistu udejstvenost. Njegov bog pokreće kao svrha jer, kao što Aristotel i navodi u *Met.* 1071a36, ono što je prvo usvrhovljenošću, to je i uzrok svim stvarima (ἔτι τὸ πρῶτον ἐντελεχεία). Da ovakvo određenje svrhe predstavlja istinski novum u dotadašnjoj misaonoj produkciji, bilo je jasno i samom Stagiraninu, koji zato i kaže da finalni uzrok u njegovoj istinskoj prirodi nije bio prepoznat ni od jednog od njegovih prethodnika.

* * *

Većina historičara filozofije slaže se u konstataciji kako, posmatrano iz cjeline Stagiraninovih spisa, materijalni uzrok ne može biti sveden ni na jedan drugi uzrok, odnosno da on mora biti tretiran relativno zasebno,²⁶ kao i da postoji srodnost preostalih triju uzroka. Iako se svi oni mogu izučavati odvojeno, što je u ovom radu činjeno, i premda se eficientni i finalni uzrok mogu izučavati odvojeno od formalnog uzroka (i od materijalnog), kao vanjski od unutrašnjih uvjeta promjene, Aristotel kazuje da su ova tri uzroka često podudarna.²⁷ Većina istraživača

* Prev. S. U. Blagojević; Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd, 2006, str. 77, 200a32–34.

²⁶ Izuzetak čini Owens, koji je pokušao da materijalni, i sve druge uzroke, svede na formalni uzrok. J. Owens, *The Doctrine of Being in the Aristotelian "Metaphysics"*, Toronto, 1951, str. 225.

²⁷ U *Fizici* 198a24–25 Stagiranin doslovno kaže da se ova tri uzroka: "Često svode na jedan". Slična tvrdnja izriče se i u spisu *O dijelovima životinja* (Περὶ ζῴων μορίων) 641a25–27. O podudarnosti formalnog, eficientnog i finalnog uzroka piše i Černis (H. Cherniss).

prirode, nastavlja Stagiranin, ne uzimaju u obzir ovo podrazumijevanje formalne i finalne u eficientnoj uzročnosti. Oni počinju s nekakvim događajem u prirodi i pitaju se šta je njegov neposredni eficientni uzrok (τί πρῶτον ἐποίησεν), ili šta je njegov neposredni materijalni uzrok (ἢ τί ἔπαθε), da bi se potom pitali šta je eficientni uzrok eficientnog uzroka i šta je materijalni uzrok materijalnog uzroka (καὶ οὕτως ἀεὶ τὸ ἐφεξῆς). Da bi se razumio slijed događaja, ne smije se zadovoljiti prostim pitanjem šta nakon čega nastaje (τί μετὰ τί γίνεται), nego se moraju spoznati vječni uzroci koji stoje izvan ovog niza. U protivnom, dospjet će se na slijepi kolosjek i tražiti stalno novi i novi uzroci.²⁸

Ono što je glavna pouka sedme glave druge knjige *Fizike*, i ne samo nje, naravno, i što Stagiranin posebno želi naglasiti važnost je prepoznavanja prvog pokretača, kao i prepoznavanje formalno-finalnog uzroka impliciranog u eficientnoj kauzalnosti.²⁹

* * *

Na kraju, tragajući za niti vodiljom “ljubavi prema mudrosti” kod svojih prethodnika, Aristotel je ključ za razumijevanje misaonih poduhvata vlastitih preteča pronašao u osobenom učenju o uzrocima. Doktrina o materijalnom, formalnom, eficientnom i finalnom uzroku omogućila je Aristotelu problemsku sistematizaciju prethodnika na način prikazan u prvoj knjizi *Metafizike*, i istovremeno ga kvalificirala, makar i uz izvjesne rezerve, kao prvog historičara metafizike pa i filozofije uopće. Posredstvom ogromne sintetičke moći sopstvenog mišljenja, Stagiranin je, kao svojevršni *Aufhebung*, sve dotadašnje filozofije, u sačuvanim spisima, eksplicirao zahtjev za uspostavljanjem kohezionog faktora divergentnosti i mnogolike raspršenosti misli prearistotelovaca. Traženi kohezioni faktor Aristotel je pronašao u svojoj “prvoj filozofiji” i u njenim načelima tj. uzrocima ■

H. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Plato and the Academy*, Baltimore, 1944, str. 174–175.

²⁸ O čemu Stagiranin piše i u *Met.* 1075b24–27.

²⁹ Razmatrajući istu problematiku, Stejs (W. T. Stace) konstatira da se tri navedena uzroka stapaju u jedinstveni pojam koji Aristotel zove oblikom stvari. Pošto je materijalni uzrok nesvodiv na bilo koji od preostalih triju uzroka, Stejs zaključuje da se treba suočiti s jednom jedinom antitezom, onom stvari i oblika. W. T. Stace, *A Critical History of Greek Philosophy*, London, 1950, str. 274.

Stagirites' *Aitiologia*

Željko Kaluđerović

Faculty of Philosophy, Novi Sad, Department of philosophy

Summary

The author considers Aristotle's *aitiologia* in light of, firsts and foremost, the Stagirian's capital works such as *Metaphysics* and *Physics*, but also the remainder of *Aristotelis Opera*. It has been confirmed that looting for the guiding line of all the previous thinking, Aristotle postulated his unique key to understanding of philosophical antecedents in his own learning about causes. In fact, the doctrine of material, formal, efficient and final cause is the model that Aristotle used to systematize the problems considered by his antecedents as presented in the first volume of *Metaphysics*, and to present himself at the same time, however reservedly, as the first historian of metaphysics and philosophy in general. The author then considers each of the four causes, with additional considerations regarding their mutual links and connections. The conclusion is that the material cause cannot be reduced to any other cause and needs to be treated relatively separately, whereas a considerable connectedness exists among the other three causes. Namely, although they can all be examined separately, which is the procedure applied in this paper, and although the efficient and the final cause can be analysed separate from the formal (and the material) one, as external vs. internal conditions for change, all the three causes are almost identical and Aristotle's work evidently recognise the formal-final cause implicit in efficient causality.

Key words: Aristotle, causes, principles, *aitiologia*, material, formal, efficient, final, teleology

Literatura:

- Allan, D. J., *The philosophy of Aristotle*, Oxford, 1979.
- Aristotel, *Analitika I–II. Kategorije. O izrazu*, PAIDEIA, Beograd, 2008.
- Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd, 2006.
- Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd, 2007.
- Aristotel, *O delovima životinja. O kretanju životinja. O hodu životinja*, PAIDEIA, Beograd,

2011.

- Aristotel, *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd, 2012.
- Aristotel, *O nebu. O postajanju i propadanju*, PAIDEIA, Beograd, 2009.
- Aristotel, *O rađanju životinja*, PAIDEIA, Beograd, 2011.
- Aristotel, *Politika*, Liber, Zagreb, 1988.
- *Aristotelis Opera*, ex. rec. Immanuelis Bekkeri, ed. Acad. Regia Borussica, I–V, Berlin 1831–1870. Novo izdanje pripremio je O. Gigon, Berlin, 1970–1987. Svi Aristotelovi navodi srađnjivani su prema ovom izdanju.
- Bonitz, H., Seidl, H., *Aristoteles' Metaphysik*, I–II, Hamburg, 1982.
- Cherniss, H., *Aristotle's Criticism of Plato and the Academy*, Baltimore, 1944.
- Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker, I–III*, Weidmann, 1985–1987.
- Dils, H., *Predsokratovci fragmenti, I–II*, Naprijed, Zagreb, 1983.
- Guthrie, W. K. C., "Aristotle as Historian", u: D. J. Furley, R. E. Allen, *Studies in Presocratic Philosophy I*, New York, 1970.
- Hegel, G. V. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, V. Masleša - Svjetlost, Sarajevo, 1987.
- Jaeger, W., *Aristoteles Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Weidmann, 1985.
- Kaluđerović, Ž., "Prvi 'teolozi' i učenje o uzrocima", u: *ARHE*, god. I, br. 2, Novi Sad, 2004.
- Lloyd, G. E. R., *Aristotle: the Growth & Structure of his Thought*, Cambridge, 1977.
- McDiarmid, J. B., "Theophrastus on the Presocratic Causes", u: D. J. Furley, R. E. Allen, *Studies in Presocratic Philosophy I*, New York, 1970.
- Owens, J., *The Doctrine of Being in the Aristotelian "Metaphysics"*, Toronto, 1951.
- Ross, W. D., *Aristotle*, London, 1966.
- Ross, W. D., *Aristotle's Physics*, Oxford, 1998.
- Stace, W. T., *A Critical History of Greek Philosophy*, London, 1950.
- Žunjić, S., *Aristotel i henologija*, Prosveta, Beograd, 1988.